

HAYAT AĞACI

Belkis YAŞA¹

ÖZET

Kadim kültürlerin önemli teması “hayat ağacı” inanışlara göre, dallarıyla gökyüzüne doğru uzanan, köküyle yerin derinliklerine inen bu ağaç bir anlamda diriliği ve sonsuzluğu simgelemektedir. “Evrenin direği, barışın, bereketin, bilimin, sağlığın, hikmetin, kudretin sembolü” gibi soyut kavramlar yüklenmiş olan hayat ağacı geçmişten günümüze dek Anadolu’da farklı halk topluluklarının yaşantılarında önem arz etmiş, sanatlarında, el emeklerinde somutlaşan tasvir unsurları olarak yer almıştır. Anadolu Selçuklularının, dini ve sivil mimari eserlerinin bezemelerinde, şifahanelerin taçkapı ve cephelerinde hayat ağacı motiflerini çok sık kullandıkları bilinmektedir. Günümüzdeki sağlık merkezlerinin ve hastanelerin görevini yapmış olan Anadolu Şifahaneleri (Bimarhane), aynı zamanda eğitim kurumları olarak da işlev kazanmıştır. Bilgi ve tecrübe aktarımına dayanan uygulamalı tıp eğitimleri verilmiştir. Drog hazırlamadan beslenmeye, İbn-i Sina öğretilerindeki sağlıklı yaşam prensiplerinden hastalık sebeplerine kadar sağlığı bir bütün ele almayı öğrenen hekimler yetiştirilmiştir. Denebilir ki sağlık, canlılık, dirilik ve ebediyet temaları, Anadolu coğrafyasında hayat ağacı tasvirleri ile en güzel ifade şekillerini bulmuştur. Tarihi sürece bakıldığında hayat ağacı motifleri, toplumların kültürlerinde, hafızasında geleneklerinde geçmişten günümüze Anadolu irfanı örnekleri ile birlikte yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler; Hayat ağacı, Anadolu tıbbı, Şifahane, Darüüşşifa, Taş bezeme, Tıp Eğitimi

¹Dr., Bursa Teknik Üniversitesi Orman Fakültesi, Bursa-Türkiye

ORCID No: 0000-0001-7962-6169

e-mail: belkis.yasa@btu.edu.tr

Geliş Tarihi: 15/10/2021

Kabul Tarihi: 21/12/2021

RESİM 1 • Sivas Gök Medrese Hayat Ağacı (29).

GİRİŞ

Hayat Ağacı inancı bütün dünya kültürlerinde en yaygın inançlardan biridir ve ağaç kültüyle ilgili bütün inançların kökeninde yatmaktadır. Medeniyetlerin ve toplumların geleneksel hayat tarzları ve dünyayı algılayışlarına göre Hayat Ağacı algısı ile ilgili bazı farklılıkların meydana gelmesi doğaldır. O, bütün mitolojik sembollerin esasını teşkil eder.

Kökeni, insanlık tarihinin başlarına kadar gidebilecek olan "hayat ağacı" kavramı ve inancına göre, dallarıyla gökyüzüne doğru uzanan ve köküyle yerin derinliklerine inen bu ağaç bir anlamda sonsuzluğu simgelemektedir (1).

Hayat ağacı terim anlamı ile "yaşamın ve evrenin sürekli yenilenmesi ile ölümsüzlüğü ve verimliliği simgeleyen, insanla hayat arasındaki ilişkiyi gösteren efsane ağacı" olarak açıklanmıştır (2).

Kadim Kültürlerinin Ortak Miti Hayat Ağacı

Tarihin en eski çağlarından beri inanç sistemlerinde yer alan ve en eski konulardan biri olduğu görülen "ağaç", ne belirli bir döneme ne de belirli bir kültüre aittir (3).

Kadim kültürlerin önemli teması hayat ağacı; yaşamının uzunluğu, kesildiği zaman kökünden yeniden sürmesi, bir kısmının yapraklarının devamlı yeşil kalması, yapraklarının dökülenlerinin ise ilkbaharda tekrar yeşillenmesi, göğe ve doğa güçlerine yakınlığı vb. nedenlerle kutsal olarak kabul edilmiştir (4).

Dünyanın merkezinde yer alan bir dağ, bir ağaç veya direk teması çok eski inanışlara dayanmaktadır. Merkez simgeçiliğinin en yaygın tasviri üç alemler bir eksende tutan kozmik ağaçtır (5).

Hayat ağacı, yer ile göğü ve yıldızları birbirine bağlayarak kâinatı sembolize eden önemli bir figürdür (6).

Taşıdığı anlam ve içerikler ile geçmişten günümüze dek Anadolu'da farklı halk topluluklarının yaşantılarında önem arz etmiş olan Hayat Ağacı, sanatlarında, el emeklerinde somutlaşan tasvir unsurları olarak yer almıştır. Orta Asya kültürü ile bağını Anadolu Selçuklu sanatına yansımaları olarak taş bezemelerde ve Osmanlı Dönemi'nde de halı, kilim, kumaş, işleme, baskı, keçe gibi ev eşyası ve giysilerde bu figürler görülmektedir (7).

Yeryüzünün merkezinden Tanrı katına yükselen bu ağaç genellikle dokuz dallıdır. Osmanlıların inancına göre Hayat Ağacının milyon ya da dünyadaki insan sayısı kadar yaprağı vardır. Her yaprak düştüğünde bir insan ölür. Allah'ın, *El-Hayat* sıfatını sembolize eden hayat ağacı yeşil kaldığı müddetçe dünyanın var olacağına inanılmaktadır (8).

"Ağaç göğerdikçe dünya göğedir".

Halk inançlarında "Evrenin direği, barışın, bereketin, bilimin, hikmetin, kudretin ve sonsuzluğun sembolü gibi soyut kavramlar yüklenmiş olan hayat ağacı, devletin koruyucu gücünü sembolize etmesi ile devlet ağacı olarak da nitelendirilmektedir." (7).

Ağacın başından ya da gövdesinden akan açık renkli sıvı (usare) hayat kaynağıdır. Hayat ağacı usaresi hem içecek hem yiyecek ihtiyacını karşılamakta, içenlere gençlik canlılık zindelik bahşetmektedir. *Er Sogoto Destanı'nda* Hayat ağacının usaresinden içenlerin Tanrı'dan kut buldukları, hayata eriştikleri belirtilmektedir (9). Tanrı tarafından yaratılan ilk canlı ve bütün canlı alemine hayat kaynağıdır. Eski çağlardan beri üç alemler (yer altı yer üstü ve gökyüzünü) birbirine bağlamayı ifade eder. İnanca göre yer ve gök yaratıldığında ağaç da yaratılmıştır.

Anadolu Coğrafyasında Hayat Ağacı Sembolü ve İlişkili Olduğu Kavramlar

Anadolu Medeniyetlerinin inançları ile şekillenerek bu coğrafyada yaşamış topluluklara özel bir hayat ağacı tasavvuru meydana gelmiştir. Denebilir ki hayat ağacı Tanrı'nın ebediliğini, diriliğini ve yarattığı kâinatın düzenini temsil eden bir semboldür.

Hayat Ağacıyla birlikte yılan motifi *Sümerler, Babil-liler ve Asurlular'da* sanat eserlerinde görüldüğü gibi, *Mısır, İran ve Kıbrıs* mühürleri üzerindeki figürlerde de mevcuttur. Kıbrıs'ta bulunan Prehistorik Çağ'a ait bir kabartmada dallarından iki meyve sallanan bir ağaç (Hayat Ağacı), yanında ise bu meyveleri yutmak için ağzını açmış bir yılan görülmektedir. Antik çağda *Asklepios*'tan bu yana hekimliğin sembolü olan yılan, hayat ağacı ile birlikte geniş coğrafyalara yayılmıştır (1).

Ağaç kültü ile ilgili bütün semboller hayat ağacından kaynaklanmaktadır. Farklı birçok kültürde "merkezi direk" sembolü bulunmaktadır. Merkezin temel direği, Türk Kültüründe göğün direği olarak adlandırılır. Göğün direği ise çadır direği ile özdeşleştirilir. Bu tanımlama ile göğün direği kadim kültürün içinde önemli yer eden aile ve devleti temsil eden çadır olgusunda tezahür eder (8).

Hayat ağacı güç ve iktidar sembolüdür. "Devletli Kaba Ağaç" deyimini buradan gelir. Hayat Ağacının tepesinde Anadolu eserlerinde sıklıkla iki başlı kartal ya da iki kartal tasavvur edilir.

Uçmak ağacı, ruhun taşıyıcısıdır. Aynı zamanda hayat ağacı iyilerin, ulu insanların dünyaya geldikleri yer olarak tasvir edilir. Tuba ağacı da bazen hayat ağacı olarak betimlenmiştir.

RESİM 2 • Aslantepe Ortostati. Aslantepe/Malatya M.Ö. 1200-700 dönemine ait hayat ağacı tasvirinin etrafındaki kılıçlı aslan figürleri (31).

Soyağacının (şecere) ağaç şeklinde gösterilmesinin temelinde de ağacın kök ve yeni dallar arasındaki bütünlük ve süreklilik temasını temsil edilmesi yatar. Ağaç kökleri ile ataları gövdesi ile hayatta olan boyları, aileleri, dalları ile de gelecek nesilleri ifade etmektedir. Akdeniz Bölgesi'nde uygulanan "Kütük atma töresi" bu düşünceleri günümüze taşıyan Anadolu halk geleneğidir:

"Oğlun ardıc gibi dallı olsun, babası gibi soylu / döllü olsun, keklik gibi dilli olsun..." (10)

Ağaçlar ve insanlar için kullanılan bazı kelimeler, ortak soy kültürünü ve canlılık terminolojisini belirtmektedir. Ağacın yaşı, genci, aşısı, ağacın özü, kütüğü gibi. Kardeşi anlatan dadaş kelimesi "dalda eş" sözünün zaman içinde aldığı haldir. Doğu ve Orta Anadolu da sırt bölgesi "dal" kelimesi ile tanımlanır. Soy ağacı, soy kütüğü, insan ile hayat ağacı arasında ki bağı gösterir. İnsanın kemikleri de hayat ağacıyla özdeşleştirilmektedir (8).

Türk Kültüründe, İnanış Sisteminde Hayat Ağacı ve Kutsal Ağaçlar

Bütün ağaçlardan daha büyük, daha gösterişlidir ve hepsini bünyesinde barındırır. Bu yüzden "Han ağaç, Hakan ağaç, Bay ağaç, Bay terek, Kaba ağaç" diye de adlandırılır. Hacca giderken, askere giderken, dua edilen yemek yenilen, dostlarla helalleşme selamlaşma yeridir, durağıdır. Hiçbir kültürde hayat ağacının tasviri Türk kültüründeki kadar açık ve net değildir (8).

Anadolu insanının obası, çadırı kutsaldır. Devletin temeli de bu kültürün dünya görüşüne göre çadırdan ve aile den başlamaktadır. Anadolu İslam anlayışında Hz. Muhammed ile birlikte Hz. Ali, dinin direği olarak görülmüş yerden göğe uzanan bir direk olarak sembolize edilmiştir.

"Bindikleri Burak dürur, yaktıkları çerağ dürur

Yerden göğe direk dürur, Allah bir Muhammed Ali" (11)

Hayat ağacına yüklenen anlam ve vasıflar ile Tanrı'nın dünya üzerinde tezahür eden sıfatları

anlatılmaya çalışılmıştır. Yapraklarını yaz ve kış dökmemesi, daima canlı ve diri kalması, meyve vermesi tek ve yalnız ağaç olması bu vasıfların ifade edilmesidir.

Hayat ağacı bütün ağaçlardan daha büyük ve daha evveldir. Geniş ve koyu gölgelidir Zorda kalan başı sığınan yorulan ihtiyarlayan canlılar onun gölgesine sığınır.

ğınır zindelik bulurlar. Kadın erkek herkes tarafından sevilen, saygı duyulan ve aynı zamanda da korkulan bir varlıktır (8).

Hayat ağacı aslında yalnız ve tektir (Vahdaniyet). Yaradan'ın sıfatlarının hayat ağacında sembolize edildiği düşünülmektedir. Hayat ağacı insanlar tarafından madde (fiziki) olarak görülmemektedir. Doğumda olduğu gibi ölümdede ağacın yeri büyüktür. Türk beylerinin ölümünde Hayat Ağacını rolü, *Uruz* 'un ağaç ile söyleşesinde bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. *Uruz* ölüme çok yaklaştığı bir anda Yaradan'a sığınır ve ağaç ile dertleşir:

"Ağaç ağaç der isem sana erilenme ağaç

Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç

Musa Kelimun asası ağaç

Böyük böyük suların köpürisi ağaç

Kara kara denizlerin gemisi ağaç

Şah-ı Merdan Ali'nin düldülüniün eğeri ağaç

Zülfikar'ın kını ile kabzası ağaç

Şah Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç" (12)

Kaynağını Türklerin ortak ve derin köklerinden alan hayat ağacı geleneklere yansımış atasözlerinden şiirlere, destan ve efsanelere geniş kültürel bir alana yayılmıştır (13).

Anadolu Tıbbi ve Hayat Ağacı

Tabiatla bir bütün olarak yaşayan insanoğlu eski çağlardan itibaren hastalıklarına çareyi de doğada aramıştır. Bitkilerden doğal kaynaklardan farklı yollarla ilaç elde ederek tedavilerinde uygulamışlardır. Geçen zaman süreci içerisinde o tarihteki tıp uygulayıcıları tarafından yapılan bu uygulamalar Geleneksel Tıp olarak insanlık tarihinde yer almıştır. Tarihteki bu tababet uygulamaları günümüzdeki modern tıbbın temellerini oluşturmaktadır (14).

Anadolu insanının düşünce ve inanışlarında en kapsamlı anlamı ile yeşile, yeşilliklere saygı gösterilir. Yeşil aynı zamanda Alemlerin nuru Hz. Muhammed ve onun pak neslinin temsili rengidir.

Bazı ağaçlar ulu, kutsal, kutlu, şifalı kabul edilmektedir. Kutsal kabul edilen ağaçların başında *kayın*, *çam*, *ardıç*, *çınar*, *sedir*, *servi*, *meşe*, söğüt gelmektedir. Bu ağaçlar içerisinde *alıç*, *dut*, *zeytin*, *sığla*, *menengiç*, *nar*, *incir* gibi tıbbi ve aromatik vasıfları iyi bilinen meyveleri veya akmaları (yağları) yenen bitkiler de

yer almaktadır. Elma da hem masallarda hem günümüze gelen anlatımlarda, kutlu kabul edilen şifalı ağaçlardandır.

Türk kültürünün ve mitolojisinin en önemli ağaçlarından biri olan **Kayın** kelime olarak da tüm Türk dillerinde yaygın kullanımı kökende ortak mit anlayışını düşündürmektedir (15).

Kayın dalı temizlenme ve insanı rahatlatma yeteneğine sahiptir; bazı hastalıklar kayın dalı ile tedavi edilir. Çatalı kayın dalının kadının doğum yapmasına yardım ettiği ifade edilmiştir (16).

Aynı zamanda eski tarihlerde kayın odunu yakılarak evlerin aydınlatıldığı ve karın ağrısında kayın kömürü yendiği kayıtlarda geçmektedir (17).

Dede Korkut kitabında kayın ağacı güç sembolü olan ok ile temsil edilmiştir (12).

Bir diğer kutlu ağaç olarak bilinen *Çam*, insanlara dini öğreten müftü sözcüğü ile betimlenmiştir:

"Dağların kadısı katran (kamalak)/ müftüsü çamdır." (11)

Kızılçamın (*Pinea brutia*) erkeği, *fıstık çamın* (*Pinus pinea*) da kadını temsil ettiğine inanılır. Kızılçam insana dayanıklılık ve sabır verirken fıstık çamının sağlıklı düşünme ve sözün keskinliğine fayda sağladığına inanılır. Çamın, ladinin ve diğer ibreli ağaçların her dem yeşil olması Allah'ın bir lütfu olarak kabul edilir.

Eski çağlardan beri şifa için en çok başvurulan ağaç çamdır. Katranı, reçinesi, sakızı, *çırası*, *kabuğu*, *terementin yağı* (*terebentin*) ile farklı farklı kullanılmıştır. *Çam soymuğu*, *Çam terementisi*, *Çam tomurcuğu*, *Balsıra tomurcuğu* Anadolu tababetinde kullanılan çama özel drog isimlerindedir. Tedavilerde hem dahili hem harici uygulamalarda yer almaktadır (18).

Ayrıca çam ormanları tedavi edici sahalar olarak bilinmektedir. "*Püse/pise/Kara Hekim*" adlarıyla bilinen halk hekimliği mucizesi olan katranın başlangıçtan beri Türk kültür hayatında önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Mersin bölgesinde geçmişten gelen ve halen sürdürülen bir uygulamada; egzama tedavisinde püse, tuzsuz inek yağı ve yumurta sarısı karıştırılıp pomat yapılarak her gün egzamalı bölgeye tatbik edilir (14).

Anadolu topraklarında 7 türü ile yayılış gösteren *ardıç* (*Juniperus sp.*), kozalaklı, güzel kokulu, yapraklarını kışın da dökmeyen şifa kaynağı, bazı türleri uzun ömürlü ağaçlardandır.

Uygurca metinlerde *artuç*, *artuç söğüt*, *arduç*, *arçın* gibi kelimelerle yer almaktadır. Türk dünyasında sevilen saygı duyulan ağacın türlerinin kendine özgü adlandırılmaları vardır (8). *Kara ardıç*, *tiken ardıcı*, *çalı ardıcı*, *kızıl ardıç*, *boylu ardıç*, *kokar ardıç*, *andız*, *çerkem*, *emir ardıç*, *dikenli ardıç*, *katran ardıcı*, *kaba ardıç* şeklindeki adlandırılmalar, türlerin, yörenin ve kültürlerin farklılıklarını ortaya koymaktadır (19).

11. yy. eserlerinden *Dîvânu Lugâti't-Türk'* de "*Kaşgarlı Mahmud'un*" ardıç ağacı ile ilgili verdiği bilgilerden, kültürümüzdeki yeri daha iyi anlaşılabilir. Ardıç tohumu birçok yörede ilaç olarak kullanılmıştır. Ardıç'ın pekmezi, katranı yağı, farklı hastalıklarda şifa kaynağı olarak kullanılmıştır. Halen günümüzde de kullanılmakta olan önemli kadim tıp ilaçlarından. Solunum yolları hastalıklarının tedavisinden ardıç katranı balla karışık yedirilir. Göğüs kafesi ağrılarında karşı göğüs kafesinin üzerine püse yaydırılıp üzeri ince bez ile örtülür ve ısıtılmış kiremitler yerleştirilir.

Çınar, binlerce yıldan bu yana Anadolu'da hükümdarın, yasal gücün sembolüdür. Ataerkil bir hakimiyet kurallarının uygulandığı antik dönemde, kontrolü ve hükümlerini temsil etmiştir (20).

Devletin kökü, gövdesi, dalları, sağlam ve güzel yapılabir bir ağaç olarak çınar ağacıyla tasvir edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, Osmangazi dünyayı saran Çınar ağacını gördüğü rüyasını anlattığında, kayınpederi Şeyh Edebali, güçlü ve hâkim devlet müjdesini etrafına aktarmıştır (21).

Çınar; devletin olduğu gibi doğumun, çocukların ve neslin kıyamete kadar devamının yanı sıra uzun ömürlü evlatların da sembolüdür. Diğer bir ismi "kavlan" olan çınarın ülkemizin birkaç farklı bölgesinde benzer hastalıklarda halk ilacı olarak yararlanılması, bu ağacın binlerce yıldan bu yana Anadolu halk tıbbında önemli bir yeri olduğunun göstergesidir. Ağacın tıbbi bilgisinin kökeninin antik çağ ve daha önceki tarih çağlarına dayandığının en önemli delili Latince kökenli Platanus olan bilimsel adının günümüz Anadolu Türkçesinde hâlâ "Bıladan" olarak devam ettirilmesidir. Anadolu'ya dışardan gelen kavimlerin yerli halktan hem bitki adlarını hem de tıbbi kullanım bilgilerini devralmaları, Anadolu ağaçlarının kültürleri de birbirine yaklaştırdığını gösterir (20).

Çınarın kökleri ve kabukları geleneksel kullanımda tedavi hedefleri ile tariflenmiştir (18).

İstanköy'de (Kos Adası) Tıbbın babası Hipokrat'ın öğrencilerine gölgesinde ders anlattığına inanılan bu

yüzden "*Hipokrat Ağacı*" olarak bilinen tarihi Çınar ağacı günümüze kadar ayakta kalabilmiştir.

Osmanlı döneminde Kurban Bayramı törenlerinin çınar (*kavlan*) ağacı altında yapılmasının, ağacın kabuğunun deri gibi soyulması (Kavlağan=derisini atan anlamına gelir) ile kurban edilen hayvanların derilerinin ağaca asılarak soyulması benzerliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunun da antik *Marsyas- Apollon söylencesindeki* gibi bu ağacın derinin yüzülmesi ilişkilendirilmesinden dolayı olması büyük bir olasılıktır (20).

Çınar ağacı kubbeyi de andırıldığından, köy kıraathanelerinin avlusunda gördüğümüz gibi, altına oturup dinlenen bir *çınaraltı* daima var olmuştur (22). Uygun ortamlarda yüzyıllarca yaşayabilen çınarlar koyu gölgesi ve heybetli görünümüyle Anadolu'nun sevilen ve değer verilen ağaçlarından (23).

Birçok kültürde var olan tütsü ve buhur geleneği, Anadolu medeniyetlerinde de mevcudiyetini korumuştur. Buhur, çeşitli dinsel tören ve toplantılarda özel bir kap (buhurdan) içinde yakılarak güzel kokulu dumanından yararlanan bir tütsüdür. Buhurun güzel kokusunun yukarıya doğru yükselen dumanın etkisiyle manevi bir bereket yaşanacağına iyilik ve rahmet meleklerini o mekâna davet edeceğine inanılıyordu. Yaşanılan bölgeden veya daha uzak bölgelerden temini sağlanan bazı ağaçların aromatik kokulu kabuk, kök, tohum, sakız ve yağ gibi kısımları kullanılmakta idi. Bakır, pirinç, tombak, porselen, gümüş veya altından yapılan buhurdanların alt haznesine kül ve ateş konur, üstüne de eterik yağ ve aromatik bileşen içeren drog kısımları konur ve bunlar yakılırdı (24). Sığla ağacının (*Liquidambar orientalis*) çeşitli işlemlerden geçirilerek kurutulmuş kabukları, halk arasında günlük ya da buhur diye anılmaktaydı. *Evlîya Çelebi'nin*, Marmaris yöresinde geniş alanlarda yayılışını gördüğü sığla ağacı konusunda *Seyahatname'sinde şöyle* geçmektedir:

"Bu sığla yağı, kavak gibi küçük bir ağaçtan elde edilir. O memleket halkı eğri ve ucu sivri demir ile ağaçların kabuklarını kazırlar ve cenderelerde sıkırlar ve kabukları tulumlara doldurup yedi iklimi gönderip buhur gibi yakarlar. Anberden güzel kokusu vardır. Yağı kırmızı bir yağdır. Mısır'a, oradan Süveyş yolu ile Hindistan'a gönderilir. Orada terbiye edip merhem gibi yüz ve burunlarına sürüp cüzzam hastalığından kurtulurlar"

Osmanlılar zamanında buhurların en çok kullanılanları, ardıç tohumu, günlük sakızı, sandal ağacı amber kabuğu, misk, gül yağı idi (25).

Anadolu tıbbında bazı ecza bitkileri 'hayat kurtarıcı' ilaç anlamında hayat ağacı olarak tabir edilmişlerdir. Bursalı hekim *Ali Münşi Efendi* 1718 yılı sonlarında Bursa'da sıtmalı bir hastayı, o sıralar "hayat ağacı" da denmekte olan kınakına ağacı kabuğu (*Cinchona*) ile tedavi etmiştir (24).

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevi'sinde; 'Meyvesini yiyenin ölmeyeceği' ağacı arayan padişahın ve bu görevi verdiği adamın hikayesini anlatır: Uzun yıllar alan ve Hindistan'a kadar götüren arayışın sonunda çaresiz kalan bu kişiye Bilge bir kişi yol gösterir. Der ki:

"Ey gönlü saf kişi, bu ağaç bilge kişideki bilgi ağacıdır. Pek yücedir, her şeyi kaplayan denizden kaynağını alan bir ab-ı hayattır o."

Anadolu'dan dünyaya yayılan ışığın 13. Yüzyıl taşıyıcılarından biri olan Mevlânâ, böylelikle hayat ağacının, hikmetinin ve ölümsüzlüğün bilgide ve sonsuzluğa ulaşan irfan yolunda gizli olduğuna işaret etmiştir (26).

ANADOLU TARİHİ ESERLERDE ve ŞİFAHANELERDE HAYAT AĞACI

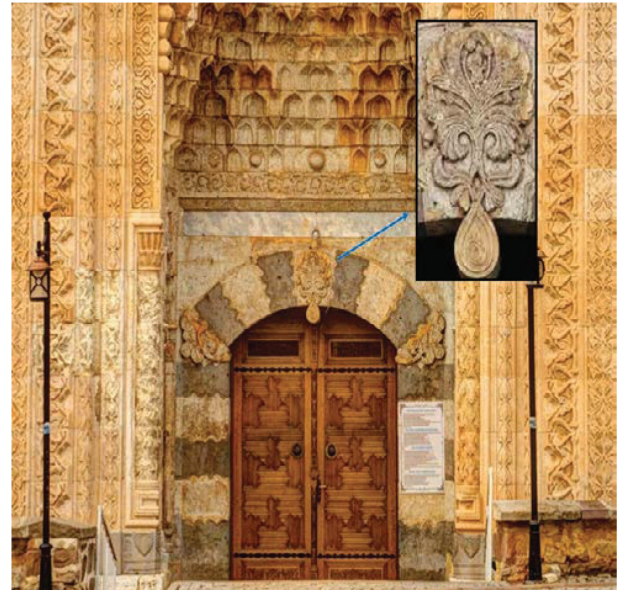
Antik çağlara ait kültür ve inanışların izini taşıyan ve günümüze kadar gelen Anadolu Medeniyetlerinin sanat eserlerinde Hayat ağacının farklı figürlerle temsil edildiği görülmektedir. Halk inançlarının eski izleri ile beraber "evrenin direği, barışın, bereketin, bilimin, hikmetin, kudretin ve sonsuzluğun sembolü" olarak hayat ağacı taş bezeme sanatındaki muazzam örneklerinde yerini almaktadır.

RESİM 3 • Eşrefoğlu Camii taçkapı kilit taşındaki "Hayat Ağacı" motifinin çizimi (28).

Anadolu Selçuklularının, dini ve sivil mimari eserlerinin bezemelerinde hayat ağacı motiflerini çok sık kullandıkları bilinmektedir. Günümüzdeki sağlık merkezlerinin ve hastanelerin görevini yapmış olan Anadolu Şifahaneleri (Bimarhane), aynı zamanda eğitim kurumları olarak da işlev kazanmıştır. Bilgi ve tecrübe aktarımına dayanan uygulamalı tıp eğitimleri verilmiştir. Drog hazırlamadan beslenmeye, İbn-i Sina'nın öğretilerindeki sağlıklı yaşam prensiplerinden hastalık sebeplerine kadar sağlıklı bir bütün ele almayı öğrenen hekimler yetiştirilmiştir. Şifahanelerin bünyesinde, medrese, cami, ibadet yapıları ile içiçe bir şekilde başta sağlık olmak üzere toplumun farklı ihtiyaçlarına o dönemin imkanları ile hizmet sunulduğu görülmektedir.

Kayseri'de *Döner Kümbet* (Şah Cihan Hatun Kümbeti) (1277), yelpaze gibi açılmış hurma dalları ile betimlenen hayat ağacı, *Erzurum Çifte Minareli Medrese* (1290) ve *Yakutiye Medresesi* (1310) Hayat Ağacı motifleri ile ortak izler taşımaktadır (7). Mimarideki hayat ağacı motiflerinin en özgün ve dikkat çeken örnekleri Anadolu Selçuklu eserlerinden, *Divriği Ulu Camii ve Şifahanesi* (1228-43) kible kapısındaki ve *Sivas Gökmedrese* (1271) cephesindeki bezemeler kabul edilmektedir. Gökmedrese'deki hayat ağacı motifinde gövdeden yükselen yedi kat yaprak sıralamasının İslam inancının yedi kat gök inancını işaret ettiği düşünülmektedir (27).

RESİM 4 • Eşrefoğlu Camii (Beyşehir) taçkapı ve kemerindeki kilit taşı (30).

Türk mimarisinde, taş bezemeleri ve çinileri ile inancılı taşa dile getiren müstesna bir eser kabul edilen Gökmedrese hakkında Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, "Sivas bir yüzükse, onun kaşı Gökmedrese'dir." demiştir.

XIII. yüzyılın sonlarında kurulan Eşrefoğlu Beyliği'nin günümüze ulaşan mimari yapılarından en önemlisi Beyşehir Gölü'nün kenarında yer alan *Eşrefoğlu Camii'dir*. Taç kapının kemerinde Kilit taşı olarak ebediyeti, cenneti simgeleyen hayat ağacı kabartması yer almaktadır. Ağacın tepesinde karşılıklı olarak bakan dallar, bu haliyle Sivas Gök Medrese'nin cephesindeki hayat ağacı motiflerini andırmakta olup hurma dallarının arasında işlenmiş nar figürleri izlenebilmektedir (28).

Osmanlı Dönemi'nde Hayat Ağacı sembollerinin daha çok Servi (*Cupressus*) ağacı formunda yorumlandığı

görülmektedir. Adana Ulu Camii taş kabartmalarında, Bursa'da *Muradiye Külliyesi*'ndeki yapıların duvar bezemelerinde İstanbul'da *Eyüp Sultan'ın Çinili Çeşmesinde*, *Topkapı Sarayında Çini işlemlerinde* ve daha birçok tarihi yapıda, servi ağacı motifi, sanat eserleri kompozisyonu içinde yer almıştır. Bununla birlikte tarihi konaklarda, ahşap yapılarda, kilim, halı, duvar çinisi, mezar taşı, su çeşmeleri, kitap muhafazaları gibi farklı eserlerde günümüze ulaşan hayat ağacı motifleri halen inanç ve geleneklerde yaşamaya devam etmektedir (13).

Denebilir ki sağlık, canlılık, dirilik ve ebediyet temaları, Anadolu coğrafyasında hayat ağacı tasvirleri ile en güzel ifade şekillerini bulmuştur. Tarihi sürece bakıldığında Hayat Ağacı motifleri, toplumların kültürlerinde, hafızasında geleneklerinde geçmişten günümüze Anadolu irfanı örnekleri ile birlikte yer almaktadır.

KAYNAKLAR

1. Kılıç Y, Eser E. Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı (ölümsüzlük sembolü olarak bazı bitki, su ve hayvanlar). Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi 2017;4(13):122-156, 2017.
2. Örnek SV. Budunbilim Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları, 1973: 69.
3. Sürür A. Hayat Ağacı Motifi ve Türk Tekstil Sanatlarında Uygulamalar: IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri. V. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992: 197.
4. Erbek G. Hayat Ağacı Motifi, Antika. İstanbul 1986: 26.
5. Eliade M. İmgeler Simgeler. Çev: Mehmed Ali Qılıçbay. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 1991: 23.
6. Öney G. Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü. Anadolu (Anatolia). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971: 37.
7. Üçer M. Hayat Ağacı Yazıları. Hayat Ağacı dergisi, 2007; 8.
8. Ergun P. Türk Kültüründe Ağaç Kültü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017: 186, 189, 236, 244, 282, 312,313.
9. Ögel B. Türk Mitolojisi- I. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2010: 352.
10. www.isparta.gov.tr, Erişim Tarihi: 17.06.2016.
11. Ögel B. Türk Mitolojisi-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2010: 169,477.
12. Ergin M. Dede Korkut Kitabı-I. Ankara: TDK Yayınları. 1994: 63, 76.
13. Üçer M. Türk Kültür ve Sanatında Hayat Ağacı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. 2019: XII, 61.
14. Alptekin M. Mersin Folklorunda Püse (Kara Hekim) ile İlgili Tespitler. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2019: 323-36.
15. Çobanoğlu Ö. Kayın Ağacının Türk Mitolojisinde Kutsallaşmasının Maddi Kültürel Nedenleri. III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu. 2010.
16. Yıldırım H, Kalkan N. Saha Türklerinde Tanrı Öğretisi. Ankara: Gazi Kitabevi. 2018.
17. Kandarakova. Gorno-altaysk. 1994: 73.
18. Baytop T. Türkiye de Bitkilerle Tedavi. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi. 1999: 178, 183.
19. Tuzlacı E. Türkiye Bitkileri Sözlüğü. İstanbul: Alfa Yayınları 2011: 1017
20. Torlak H. Anadolu Kültüründe Ağaçlar: Çınar ağacı düzenin ve otoritenin sembolü. Bilim ve Gelecek Dergisi. 2013; 118.
21. Esin E. Türk Kültür Tarihi. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayınları. 1997: 30.
22. Ersoy N. Semboller ve Yorumları. İstanbul: Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri. 2007.
23. Mamıkoğlu GN. Türkiye'nin Ağaçları ve Çalıları. NTV Yayınları, 2007.
24. Tez Z. İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası. İstanbul: Hayy Kitap.2010: 154, 361.

25. Arısan K, Günay DA. Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, I-II. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 1995.
26. Altıntaş A. Eski Türk Kültüründe Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu. Türk Dünyası Araştırmaları. 1987: 153
27. Sakaoğlu N. Evrenin Direği. Hayat Ağacı Dergisi. 2013; 23.
28. Çilek Ü. Beyşehir Eşrefoğlu Camii Taçkapısının Özgün Bezemeleri. Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi. 2021: 34-50.
29. <https://www.dirilispostasicom.haber/6288664/turk-kulturunde-hayat-agaci-motifi> Erişim tarihi: 10.12.2021
30. <http://www.konya.gov.tr/esrefoglu-camii> Erişim tarihi: 10.12.2021
31. <https://arkeofili.com/anadolu-medeniyetleri-muzesinden-12-ortostat/> Erişim tarihi: 10.12.2021